

Яремчук В.П

Я.П. Кісь як джерелознавець.

Львівський історик Я.П.Кісь (1918-1986) зайняв чільне місце в українській історичній науці передовсім як фахівець з соціально-економічної історії України доби Середньовіччя і Нового часу. Цей напрямок його творчості вже став об'єктом багатьох спеціальних досліджень. Менш чисельним, але, напевне, не менш важливим є його доробок в царині спеціальних історичних дисциплін. Деякі найважливіші праці Я.Кіся на цій ділянці, такі як збірка документів "Соціальна боротьба в місті Львові в XVI-XVIII ст." (1961) за його редакцією та навчальний посібник "Палеографія" (1975), вже привернули інтерес істориків(1).

Осторонь їхньої уваги (окрім кандидатської дисертації М.Капралія) залишились джерелознавчі аспекти творчості професора, які, як гадає російська дослідниця Е.Чумаченко "є одним з найважливіших питань творчості вченого і визначають ступінь його майстерності і професіоналізму в історичній науці"(2). Дана стаття є спробою заповнити цю прогалину.

При розгляді джерелознавчих аспектів творчості Я.Кіся слід відзначити те, що вчений спеціально не розробляв теоретичних проблем джерелознавства. Але, як слушно зауважує відомий російський медієвіст, професор С.Шмідт, "корисно було б спеціально вивчити джерелознавчу методику тих крупних дослідників, в працях яких ми не знаходимо загальної характеристики або детального обґрунтування їх джерелознавчих прийомів"(3). Враховуючи цю думку знаного історика, при розгляді проблеми "Я.Кісь як джерелознавець", зосереджуємо увагу на наступних моментах:

-відтворення поглядів Я.Кіся на ключові теоретичні проблеми джерелознавства, які не набули обґрунтування в його працях;

-аналіз основних особливостей джерелознавчої методики вченого;

-оцінка внеску дослідника у вивчення джерел конкретних історичних проблем.

З навчального посібника "Етногенез слов'ян" (1985) бачимо, який зміст Я.Кісь вкладав в категорію "історичне джерело": "Джерела – це письмові записи, історії, описи, розповіді, матеріальні свідчення про діяльність етнічних груп, знайдені в археологічних культурах, це багаті лінгвістичні, антропологічні та етнографічні аргументи"(4). З вищесказаного можна зробити висновок, що професор був прихильником вузького розуміння поняття "історичне джерело", а саме як "продукту людської діяльності та її відбиття"(5). Таке ж бачення історичного джерела було притаманне і для інших істориків СРСР 50-70 рр. (М.Тихоміров, В.Стрельський). Більш обґрунтовано, думаємо, є інша традиція розуміння цієї категорії, прихильники якої відносять до історичного джерела "все те, звідки можна почерпнути відомості про минуле"(6). Ця традиція представлена такими іменами, як М.Загоскін, Б.Греков, С.Шмідт, І.Ковальченко.

Важливою теоретичною проблемою джерелознавства є класифікація історичних джерел. Потрібно відмітити, що ніде в працях Я.Кіся не зустрічаємо його міркувань щодо загальної схеми класифікації. Проте в певній мірі судити про погляди

вченого щодо цього питання дає змогу навчальний посібник "Етногенез слов'ян". В ньому автор групує джерела до вивчення етногенезу слов'ян, виділяючи як окремі їх види письмові, археологічні, лінгвістичні та антропологічні джерела(7). Хоча в роботі відсутня вказівка на критерій поділу джерел, але з авторської моделі класифікації видно, що в основу такого поділу вченим покладене, як зазначено вище, власне вузьке розуміння категорії "історичне джерело" і відповідно до нього принцип збереження в джерелах тих чи інших сторін людської діяльності: психічно-розумової - письмові джерела, трудової практики - археологічні, звукової (мови) - лінгвістичні, фізіологічної - антропологічні.

Я.Кісь був, очевидно, не стільки теоретиком, як практиком джерелознавства, який володів в достатній мірі методикою роботи з джерелами. Зі спорадичних ремарок в його студіях помітно, що їх автор критично осмислював використовувані ним джерела, але при цьому рідко оперував прийнятою в сучасному джерелознавстві термінологією, як от, репрезентативність, автентичність, оригінальність джерел тощо. Так, наприклад, оцінюючи джерельну вартість книги Ігнатія Ходиніцького з історії Львова, вчений дошукується першоджерел, якими користувався Ходиніцький і встановлює компілятивний характер даної праці, що стосується періоду до 1772 року, однак наголошує на оригінальності останньої частини, яка висвітлює події 1772-1828 рр. і яку Ходиніцький писав, користуючись австрійськими статистичними даними і на основі власних спостережень(8). Розглядаючи в статті "Легенди і факти про Роксолану" (1970) питання про місце народження Роксолани, Я.Кісь висловлює обґрунтовану думку про вірогідність єдиного відомого джерела, в якому говориться про народження Роксолани в Рогатині (поема Самуеля Твардовського про посольство князя Кишиштофа Збаражського до турецького султана Мустафи у 1621 р.). "Нема жадних підстав твердити, що Твардовський вигадав місце народження Роксолани", - пише дослідник. Така переконаність автора статті випливає з того, що: по-перше, Твардовський не симпатизує Роксолані, а по-друге, що відомості Твардовського про інші історичні події в поемі підтверджуються дослідниками історії Туреччини 16ст.(9).

Особливістю джерелознавчої методики Я.Кіся, на наш погляд, є зв'язок критики джерела з позаджерельним знанням історика. Аналізуючи в монографії "Промисловість Львова у період феодалізму (XIII-XIX ст.)" (1968) цехові статути з фонду № 131 ЦДІА у Львові, Я.Кісь вважав їх недостатньо репрезентативними і вірогідними (хоча й не вживав цих термінів), оскільки цехові статути були правовими документами, що часто не змінювались протягом століть, в той час як виробнича діяльність, техніка і політика цехів зазнавала змін "навіть при тому великому консерватизмі, який панував у виробничих відносинах феодального суспільства"(10). Іншим проявом такого підходу до джерел є вельми неординарні спостереження дослідника стосовно записів книг штукової каси м. Львова першої половини 18 ст. в статті "Торівля Львова в другій половині XVII - першій половині XVIII ст." (1984). Ці записи в грошовому вираженні різко відрізняються від подібних з другої половини 17 ст. Але ніяких серйозних

економічних катаклізмів Річ Посполита в першій половині 18 ст. не зазнавала. Тому вчений робить справедливе заключення, що на основі записів книг штукової каси першої половини 18 ст. робити точні висновки про львівський експорт та імпорт не можна(11).

Демографічні процеси, які справляють помітний вплив на хід історичного розвитку, були предметом пильної уваги Я.Кіся як джерелознавця. Його стаття "Джерела до демографії українського феодального міста (XVI-XVIII ст.)" (1973) наочно демонструє поєднання і переплетення чисто історичних та джерелознавчих аспектів в творчості професора(12). До позитивів цієї розвідки слід віднести її синтетичний характер. Це, здається, перша в українській історіографії спроба окреслення і аналізу всієї сукупності письмових джерел з демографії українського міста зазначеного періоду. Концептуальність статті виявляється і в тому, що тут є також оцінка інформаційної вартості та вірогідності кожного виду джерел, зокрема, поборових реєстрів, записів про збирання шосу в міських книгах, подимних реєстрів, інвентарів, ілюстрацій, записів про сплату поголовного податку в гродських і міських актових книгах, метричних записів, записів про надання міського права, які робилися на сторінках касових книг міста або у деяких великих містах у спеціальних книгах виборів міського управління і прийнятих до міського права, книг ремісничих організацій. Побіжний огляд розвідки дозволяє вважати, що її завданням було намітити перспективну джерельну базу для вивчення демографічних процесів в українському місті т.зв. "достатистичного періоду", але ніяк не вичерпати проблему, оголошену в назві статті. З огляду на це можна констатувати, що автор досягнув поставленої мети.

Інформаційні потенції та вірогідність всіх виявлених і використаних дослідником джерел з соціально-економічної історії Львова до середини 19ст. Я.Кісь розкриває в розділі "Огляд використаних джерел" монографії "Промисловість Львова у період феодалізму (XIII-XIXст.)." Тут аналізу джерел з розглядуваної теми належить підпорядкована роль в загальній структурі книги - роль традиційного елемента її вступної частини. Вчений подає читачеві доступну і стисло характеристику основних комплексів джерел з соціально-економічної історії

міста, не зосереджуючись на їх детальній критиці. Поза тим значну наукову цінність мають ті місця в "Огляді", де автор виходить за вузькі межі джерелознавчого вступу і ділиться цікавими спостереженнями щодо хронік з історії міста, джерел особистого походження(13). Зі сторінок монографії помітно, що Я.Кісь був знавцем багатьох фондів ЦДІА у Львові, особливо фонду №52 (Магістрат м.Львова). В підрозділі "Неопубліковані джерела" зустрічаємо класифікацію рукописних матеріалів цього фонду " за їх змістом, значенням і способом записування "(14).

Говорячи про внесок Я.Кіся у вивчення письмових джерел конкретних історичних проблем, слід згадати й про один з розділів навчального посібника "Етногенез слов'ян", в якому історик розповідає про джерела з історії етногенезу слов'ян(15). Джерельні дослідження вченого в цій праці, звичайно, мають напівсамостійний характер і диктуються дидактичними завданнями, проте вони яскраво засвідчують, яке важливе місце він відводив при розгляді будь-якої проблеми її джерелознавчому ракурсу.

Варто також зазначити, що в творчій діяльності Я.Кіся як фахівця із спеціальних історичних дисциплін органічно поєднувались наукова та дидактична її складові. Протягом багатьох років професор викладав на історичному факультеті Львівського університету такі дисципліни, як "Методика вивчення історичних джерел", "Методика історичних досліджень", "Палеографія", "Історична географія УРСР". Педагогічний досвід і теоретичні знання, солідна лінгвістична підготовленість (Я.Кісь досконало володів німецькою, польською, латинською мовами) дозволили йому вільно послугувуватись середньовічними джерелами.

Підсумовуючи сказане про джерелознавчі аспекти в науковому доробку львівського історика, потрібно зауважити, що наукові зацікавлення в цій сфері не переросли в головний напрямок його творчих шукань і не були позначені численними публікаціями, публіцистичними розвідками і т.п.. Однак можна з певністю констатувати, що володіння критичним підходом до джерел, непересічна джерелознавча та лінгвістична ерудиція були запорукою джерельної обґрунтованості і високого рівня принаймні фактологічної сторони його наукової продукції.

Література:

(1) Ісаєвич Я. Цінний збірник документів з історії середньовічного Львова. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. - 1961. - №1 - С.67-69; Ковальський Н.П. Источниковедение истории Украины(XVI-первая половина XVII века). - Днепропетровск, 1977. - Ч.1. - С.49-53; Криль М. Основи палеографії. - К 1935 - С.101.
 (2) Капраль М.М. Финансові книги Львова другої чверті XVI ст як джерело дослідження історичної демографії та соціотографії: Автореф. дис. на здобуття наукового ступ. канд. іст. наук.-К.,1996. - С.5; Чумаченко Э.Г. В.О.Ключевский-источниковед. - М.,1970. - С.5.
 (3) Шмидт С.О. Современные проблемы источниковедения // Источниковедение. Теоретические и методологические проблемы. - М., 1969. - С.53.
 (4) Кісь Я. П. Етногенез слов'ян. - Львів, 1985. - С. 16.
 (5) Шмидт С.О. Вказ. праця. - С.29.

(6) Там же.
 (7) Кісь Я.П. Етногенез слов'ян - С.16-27.
 (8) Кісь Я.П. Промисловість Львова у період феодалізму (XIII-XIX ст.). - Львів, 1968. - С.11.
 (9) Кісь Я.П. Легенди і факти про Роксолану // Архіви України. - 1970. - №6. -С.26.
 (10) Кісь Я.П. Промисловість Львова... - С.19.
 (11) Кісь Я.П. Торівля Львова в другій половині XVII-першій половині XVIII ст.// Вісник Львівського університету. Серія історична - Львів, 1984. -Вип. 20. - С.9.
 (12) Кісь Я.П. Джерела до демографії українського феодального міста(XVI- XVIII ст.)// Архіви України. - 1973. - №2 - С.24-27.
 (13) Кісь Я.П. Промисловість Львова... - С.10-14.
 (14) Там же. - С.15-19
 (15) Кісь Я.П. Етногенез слов'ян. - С.16-27.